

PRIPREME ZA RAT I POČETAK RATA U BOSNI I HERCEGOVINI 1992. GODINE

Tarik Kulenović

UDK 355.4(497.6)"1991/1992"
Stručni rad
Primljeno: 23.12.1997.
Prihvaćeno: 10.2.1998.

Rad obrađuje zbivanja u Bosni i Hercegovini u razdoblju od ljeta 1991. godine do kraja listopada 1992. godine, u vremenu priprema za rat i odvijanja prve etape rata u BiH. Namjera autora bila je dati prikaz vojnog aspekta zbivanja u BiH, uz osvrt na političke čimbenike koji su utjecali na razvitak sukoba, utvrditi ključne elemente i pozicije strana u sukobu pri počinjanju rata, kao i pripremljenost strana za rat. U radu se obrađuju događaji koji su prethodili početku vojnog sukoba, tijekom vojnih operacija početkom rata, zaraćene strane, načini njihova nastanka i uključivanja u rat, te sastav oružanih formacija.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, rat, vojne operacije, Armija Republike Bosne i Hercegovine (AR BiH), Jugoslavenska narodna armija (JNA), Hrvatsko vijeće obrane (HVO), Vojska Republike Srpske (VRS)

1. Uvod

Bosna i Hercegovina (BiH) je nesumnjivo u posljednjih sedam godina bila u žiži svjetske pozornosti. Rat kao glavni uzrok tolike pozornosti bio je dugotrajan, krvav i okrutan, uz golema uništavanja ljudi i materijalnih dobara. Danas se BiH na simboličkoj razini svrstava uz zemlje poput Bijafre, Libanona i Kambodže, gdje je u dugotrajnim ratovima gotovo potpuno devastirana društvena struktura, promijenjena etnička slika, uništena ekonomska osnova država, sve u izrazito okrutnim ratnim okršajima, vođenima nesofisticiranim oružjem male preciznosti ali velike razorne moći, uz velike civilne žrtve, koje su najčešće bile ciljane meta vojnih napada, a ne slučajne žrtve.

Nesreća i zlo najčešće su asocijacije pri spomenu BiH¹. To podrazumijeva: etničko čišćenje, masovne grobnice, civilne žrtve, silovanje, urbidicid, srednjovjekovne opsade, okrutnost, humanitarnu katastrofu, nemoć međunarodne zajednice, mržnju (nacionalnu i vjersku), kao i sve do danas raširenu floskule o "sukobu civilizacija". Takvim kategorizacijama rata u BiH, izgleda da se najčešće izbjegava analiza samog rata, metoda kojima su počela vojna djelovanja, operacija koje su vođene i odnosa snaga koje su sudjelovale u ratu. Prva slika koja se stječe o početku rata bila je

¹ Bosna je, kao simbol za jako lošu situaciju, dospjela i do Hollywooda. Tako u filmu *Vuk* koji obrađuje temu pretvaranja čovjeka u vukodlaka, glavni junak (Jack Nicholson) na pitanje kako se osjeća sada kad je postao vukodlakom odgovara da je "još uvijek bolje nego u Bosni".

Autor je diplomirani sociolog, radi kao znanstveni novak na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, na projektu "Demokratska i nacionalna hrvatska politika devedesetih".

stanje potpunog kaosa, blisko Hobbesovom "ratu sviju protiv svih", s mnoštvom vojnih i političkih opcija, od najviše do najniže razine. Ipak, iza kulisa kaosa vidljive su organizirane aktivnosti kojima je izvanjska manifestacija rata kao "prirodnog stanja" služila za prikrivanje izvođenja jasno definiranih ratnih planova agresije na BiH. O kulisi kaosa svjedoči i Noel Malcolm:

Na početku svibnja (1992.) Milošević najavljuje da će povući iz BiH sve vojnike koji su državljani nove, dvorepubličke Jugoslavije, a da će bosanski Srbi u JNA biti prebačeni, zajedno sa svom vojnom opremom i zalihama u tzv. Republiku Srpsku i stavljeni pod komandu generala Ratka Mladića. Bilo je jasno da je na taj položaj Mladića postavio sam Milošević i da je sva ta promjena bila uglavnom kozmetička operacija (...).

Kad se čitaju iskazi žrtava ratnih zločina iz kasnijeg razdoblja iste godine, često se u njima spominju i vojnici iz Srbije i Crne Gore. Nemoguće je povjerovati da se vojska koja se borila u BiH od kraja svibnja nadalje sastojala isključivo od bosanskih Srba. (...) Pa ipak ta je kozmetička operacija postigla željeni učinak. Uskoro su istaknuti zapadni političari, recimo britanski ministar vanjskih poslova Douglas Hurd, ustvrdili da se u BiH vodi "građanski rat". Glasoviti bivši urednik Timesa objavio je niz članaka u kojima je borbe u BiH okrstio "tipičnim građanskim ratom". BBC je neprestano sve strane u sukobu, pa i bosansku Vladu nazivao "zaraćenim frakcijama", a sam je rat proglasio "slomom reda i zakona". (Jednom prigodom, potkraj travnja 1992., kad su srpske paravojne jedinice otele šest kamiona humanitarne pomoći Ujedinjenih naroda, BBC je javio da su "napori da se dostavi pomoć izbjeglicama ometeni slomom reda i zakona". Ovo je valjda prvi put u povijesti da su kamioni oteti slomom reda i zakona)(Malcolm, 1995.:316).

Namjera ovog rada je približiti zbivanja i organizirane aktivnosti koje su se skrivale iza "sloma reda i zakona", a činile su vojnu stranu bosanskog rata u 1992. godini. Razdoblje od početka rata u travnju do pada Jajca potkraj listopada 1992. godine značajno je, jer su se u tom vremenu definirale strane u sukobu, kao i crte bojišnice koje se nisu u odnosu prema srpskom agresoru značajnije mijenjale do 1995. godine.

Rat u Bosni i Hercegovini može se klasificirati na nekoliko načina. Prema uzrocima koji su doveli do njega, spada u kompleks ratova uzrokovanih disolucijom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Prema redoslijedu, to je treći "jugoslavenski rat", nakon ratova u Sloveniji i Hrvatskoj². Prema sadržaju, to je rat za neovisnost u kojemu je na jednoj strani sudjelovala Jugoslavenska narodna armija (JNA)³, kao oružana sila SFRJ, a na drugoj pobornici neovisnosti republike, predvođeni republičkim vodstvom izabranim na slobodnim izborima, koji su svoje zahtjeve za neovisnošću legitimirali na referendumu o neovisnosti.

² S obzirom na jedinstvo prostora na kojemu su vodene ratne operacije i kratkotrajne razmake između rata u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, te s obzirom na iste aktere koji su sudjelovali u većem dijelu sukoba, "jugoslavenski" ratovi mogu se tretirati i kao jedan rat, u više etapa, pogotovo ako se promatraju iz perspektive JNA. S obzirom da su se republike samostalno suprotstavljale JNA, iz njihove perspektive, svaka od etapa predstavlja zasebni rat. Kako je u radu perspektiva promatranja fokusirana na obrambena djelovanja republika, a ne na napadna djelovanja JNA, koristimo množinu, "jugoslavenski ratovi".

³ Uz JNA, u Hrvatskoj i BiH djelovale su i različite srpske paravojne formacije, no samo je JNA djelovala u svim "jugoslavenskim" ratovima.

Zajednički elementi svih "jugoslavenskih" ratova jesu:

- sudjelovanje JNA, kao jedne zaraćene strane;
- organizacija republičkih vojnih formacija djelomično prema modelu postrojbi republičkih teritorijalnih obrana (TO)⁴;
- premoć JNA u teškom naoružanju kao dominantni čimbenik pri zaposjedanju teritorija⁵;
- oslanjanje JNA na lokalno srpsko stanovništvo kao mobilizacijsku bazu i politički motiv za djelovanje;
- iako je na propagandnom planu srpske strane naglasak stavljan na samoorganiziranoj obrani lokalnog srpskog stanovništva, kojemu JNA pruža tek nužnu pomoć, operacije je vodila i koordinirala JNA;
- korelacija između brojnosti srpskog stanovništva u Sloveniji, Hrvatskoj i BiH, s jedne strane, te duljine ratnih operacija i veličine zaposjednutog teritorija⁶, s druge;
- razvojem događaja JNA istodobno vodi rat protiv samo jednog protivnika.

Rat u Bosni i Hercegovini razlikuje se od prethodna dva "jugoslavenska rata" u nekoliko elemenata. Otvoreni ratni sukob počeo je nakon proglašenja neovisnosti i međunarodnog priznanja BiH, a kako je JNA, kao oružana sila SFRJ, u prvom razdoblju bila nosilac vojnih operacija snaga koje su se protivile bosanskohercegovačkoj neovisnosti, u pravnom smislu riječ je o izvanjskoj agresiji.⁷ BiH je bila u nepovoljnijem geografskom položaju od drugih republika bivše SFRJ, s obzirom da republičke granice nigdje nisu dijelom bile i državne granice SFRJ. Kontrola granica s nejugoslavenskim zemljama omogućavala je republikama bivše SFRJ tijekom rata svojevrsni izlazni ventil, pretpostavljenu sigurnu pozadinu i koridor kojim se vršila doprema oružja, sirovina i proizvoda koji su bili pod embargom.⁸ BiH, koja graniči s Hrvatskom i današnjom Saveznom Republikom Jugoslavijom (SRJ), a koje su bile u ratu i prije početka sukoba u BiH, bila je u dvostrukoj izolaciji. Bosanskohercegovačke granice nisu bile pod nadzorom legalnih republičkih vlasti, a ratni sukobi u Hrvatskoj dodatno su otežavali opskrbu stanovništva i vojske hranom i logističkim materijalom.

⁴ Kako je prvi naziv Armije Republike Bosne i Hercegovine (AR BiH) bio Teritorijalna obrana Bosne i Hercegovine (TO BiH), kad se u tekstu govori o teritorijalnoj obrani iz jugoslavenskog sustava obrane stoji naziv TO, uz pridjev pripadnosti (slovenačka, hrvatska, bosansko-hercegovačka), dok se, kad je riječ o prvom nazivu AR BiH, navodi TO BiH.

⁵ JNA je, s obzirom na količinu naoružanja u svom posjedu, predstavljala respektabilnu vojnu silu koja je po snazi (netočno) proglašavana čak trećom ili četvrtom vojnom silom u Europi. Imajući na umu apsolutnu premoć u ratnom zrakoplovstvu i mornarici, te na višestruku premoć u kopненоj vojsci, ratni rezultati JNA su skromni, pogotovo što su u svim "jugoslavenskim ratovima" na suprotstavljenoj strani bili slabo naoružani i obučeni protivnici, ali očigledno motiviraniji i psihološki spremniji. Stoga je, obzirom na niski moral vojnika, tamo gdje je JNA ostvarila vojne uspjehe, presudna bila njezina višestruka nadmoć u teškom naoružanju.

⁶ U Sloveniji, gdje je predratni udio srpskog stanovništva bio približno jedan posto, ratne operacije su trajale oko tjedan dana, a cjelokupni teritorij stavljen je pod nadzor republičkih vlasti. U Hrvatskoj, gdje je udio srpskog stanovništva iznosio 12,5 posto, intenzivne ratne operacije trajale su približno godinu dana, a pod kontrolom tzv. Republike Srpske Krajine bilo je približno 25 posto teritorija. U BiH, gdje je udio srpskog stanovništva bio 31 posto, ratne operacije trajale su oko 3,5 godine, a pod kontrolom tada tzv. Republike Srpske bilo je i preko 50 posto teritorija.

⁷ Napad na BiH kao izvanjsku agresiju potvrđuju rezolucije 752. i 757. Vijeća sigurnosti UN, na osnovu čega su i uvedene ekonomske sankcije protiv Srbije i Crne Gore.

⁸ Slovenija i Hrvatska su preko međunarodnih granica vršile uvoz oružja, SR Jugoslavija je, uz oružje, uvozila i raznu robu, ponajprije naftu, koja je bila pod embargom UN-a.

Treći element je složena etnička struktura BiH, kao višenacionalne države. Razvojem ratnih operacija, definirale su se, uvjetno rečeno, tri, a povremeno i više strana u sukobu,⁹ po čemu se rat u BiH izdvaja od prethodna dva "jugoslavenska" rata.

Iako su sudjelovanje i odlučujuća uloga JNA u vojnom provođenju velikosrpskog programa zajednički svim "jugoslavenskim" ratovima, njezino sudjelovanje u ratu u BiH izdvaja se od prethodnih djelovanja. Dok je u slovenskoj etapi rata JNA bila zatečena u mirnodopskom stanju i raspršena, a u hrvatskoj etapi prolazila kroz transformaciju od mirnodopske k ratnoj vojsci, kao i kroz transformaciju od jugoslavenske k srpskoj vojsci, rat u BiH JNA je dočekala kao ratna vojska s jasnim ciljem vojnog ostvarivanja velikosrpskog programa. Povlačenjem postrojbi iz Slovenije i Hrvatske, JNA je koncentrirala i reorganizirala svoje snage, a sudjelovanje u ratu osiguralo joj je dodatno praktično iskustvo, uz već postojeću formalnu obrazovnu osposobljenost profesionalnog sastava za rat.

Polazište ovog rada u definiranju strana u sukobu jest Referendum o neovisnosti BiH, održan 29. veljače i 1. ožujka 1991. godine. Na Referendumu se dvotrećinska većina stanovništva BiH s biračkim pravom izjasnila za neovisnost republike, čime je odluka za osamostaljenje republičkog vodstva stekla legitimitet, a zadovoljen je i uvjet Badinterove komisije bez kojeg BiH ne bi mogla biti međunarodno priznata. Od tog događaja možemo ocrtno dvije strane u sukobu: pobornike neovisnosti BiH i njezina postojanja kao suverene i samostalne države te protivnike tog procesa.

2. Predvečerje rata

Popis stanovništva na dan 31. ožujka 1991. godine za BiH navodi ukupno 4,354.911 stanovnika. Od toga su 1,902.869 stanovnika (43.7%) bili Bošnjaci, 1,364.363 (31.3%) Srbi, 752.068 (17.3%) Hrvati, dok su 7,7 posto činili pripadnici drugih nacija i Jugoslaveni. Bošnjaci su bili većina u 45 općina (u 13 relativna, u 31 apsolutna), Srbi u 34 općine (5 relativna, 29 apsolutna), a Hrvati su bili većina u 20 općina (6 relativna, 14 apsolutna).¹⁰

Na prvim slobodnim izborima u studenome 1990. godine pobijedila je tzv. antikomunistička koalicija sastavljena od Stranke demokratske akcije (SDA), Srpske demokratske stranke (SDS) i Hrvatske demokratske zajednice (HDZ).¹¹

Nacionalne stranke, bez obzira na sporadična prepucavanja i uzajamne optužbe oko metoda agitacije (npr., nerijetko vezanje zelene zastave i šahovnice) i bojazan da se ne napravi politički savez Muslimana i Hrvata protiv Srba, ipak su uspostavile prećutni (ili dogovoreni) savez. Iako su se one programatski i po političkim ciljevima znatno razlikovale, osnovna potka koja ih je povezivala i stvarala idilu harmonije i tolerancije bila je antikomunizam, zajednička želja da svim sredstvima skinu komuniste sa vlasti (Duraković, 1993.:203).

Stranke su podijelile vlast po nacionalnom ključu, pa je za predsjednika Predsjedništva Republike izabran Bošnjak, za predsjednika Parlamenta Srbin, a za

⁹ Stranama u sukobu obično se smatraju političke opcije koje su vojno zastupali AR BiH, HVO, VRS. Njima, u različitim fazama rata treba pridodati HOS, kao i vojsku tzv. Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna (APZB).

¹⁰ U popis nisu uvršteni podaci za općinu Kupres (oko 10.000 stanovnika). Vidi u Klemenčić (1992.).

¹¹ Stranke SDS i HDZ izvorno su osnovane u Hrvatskoj. SDS BiH i HDZ BiH su "sestrinske" stranke svojih hrvatskih imenjaka. Kad se u tekstu koriste skraćenice SDS i HDZ, misli se na bosanskohercegovačke stranke, osim ako nije drukčije naznačeno.

predsjednika Vlade Hrvat. Sporazum o trodiobi vlasti funkcionirao je za vrijeme izborne utrke, u pobjedi na izborima i u podjeli funkcija, čime je ustvari i okončan.

Na izborima 1990. godine, nacionalne stranke su u republičkom Parlamentu osvojile ukupno 84 posto poslaničkih mandata. SDA je osvojio 35,85 posto mandata (86 zastupnika), SDS 30 posto mandata - 72 zastupnika, a HDZ 18,35 posto mandata - 44 zastupnika, dok je osam ostalih parlamentarnih stranaka osvojilo 15,8 posto mandata - 24 zastupnika. U Vijeću općina tri nacionalne stranke osvojile su čak 95 posto poslaničkih mjesta, a u Vijeću građana 75 posto.

Od sedam izbornih jedinica u četiri s većinskim bošnjačkim stanovništvom pobijedio je SDA (Sarajevo, Zenica, Bihać i Tuzla), u dvije izborne jedinice s većinskim srpskim stanovništvom pobijedio je SDS (Banja Luka i Doboj), a u izbornoj jedinici s većinskim hrvatskim stanovništvom pobijedio je HDZ (Mostar).¹²

Završetak raspada SFRJ, započet slovenskim proglašenjem neovisnosti i kratkotrajnim ratom protiv JNA, nastavio se intenziviranjem napora Hrvatske na stjecanju neovisnosti. U Hrvatskoj su u ljeto 1991. godine (lipanj-srpanj) intenzivirani ratni sukobi između JNA i Hrvatske vojske (tada republičkog Ministarstva unutarnjih poslova /MUP/ i postrojbi Zbora Narodne garde /ZNG/). JNA je koristila teritorij BiH kao osnovicu za vojne operacije i pomaganje pobune dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj, a sve komunikacije prema pobunjenim Srbima u tzv. Krajini i zapadnoj Slavoniji išle su preko teritorija BiH. Nakon isteka tromjesečnog moratorija na proglašenje neovisnosti, sklopljenog uz posredovanje predstavnika Europske zajednice na Brijunima u srpnju 1991. godine, JNA proglašava djelomičnu mobilizaciju 3. listopada 1991. godine, a Hrvatska 8. listopada 1991. godine proglašava prekid svih veza s ostatkom SFRJ.

Skupština BiH je, reagirajući na slijed događaja, 15. listopada 1991. godine donijela Akt o reafirmaciji suverenosti Republike BiH (RBiH). Tim dokumentom odlučeno je da se predstavnici BiH povuku iz rada saveznih organa dok se ne postigne dogovor između svih republika koje čine Jugoslaviju. Na to su pristali predstavnici SDA i HDZ-a, dok su predstavnici SDS-a odbili djelovati sukladno Aktu.

Na razini Predsjedništva i Vlade BiH donesena je odluka prema kojoj se novaci i pričuvni sastav neće upućivati u JNA.¹³ Ujedno, mobilizirani su pričuvni odredi MUP-a BiH i upućeni prema Bosanskoj Gradiški i Bosanskoj Kostajnici da bi spriječili moguće sukobe i napade na Hrvatsku iz BiH. No, nisu uspjeli u svom zadatku, jer su ih zaustavile paravojne formacije (Ajanović, 1992.).

Od sredine rujna do sredine studenoga 1991. godine, oslanjajući se na općine u kojima je osvojio vlast, SDS uspostavlja srpske autonomne oblasti (SAO),¹⁴ koje su u svim svojim djelovanjima bile neovisne o centralnoj vlasti. Kao vrhunac, uslijedio je Referendum srpskog naroda, 9. i 10. studenoga 1991. godine, na kojemu su Srbi izglasali uspostavljanje samostalne srpske republike u granicama BiH, s namjerom priključenja ostacima SFRJ. Vlada u Sarajevu iznijela je stav da referendum smatra neustavnim i nevažećim, pa nije poduzela dalje mjere. Kao odgovor na poteze SDS-a, HDZ BiH je 12. studenoga 1991. godine proglasio Hrvatsku Zajednicu Posavine u

¹² Podaci o rezultatima izbora 1991. godine navedeni su prema Malešević (1991.).

¹³ Odjek ove odluke u Hrvatskoj bila je često navodena izjava Alije Izetbegovića da "naši regruti neće ići u taj rat koji se nas ne tiče" koja je tumačena isključivo kao stav da Hrvatskoj ne treba pomoći u naporima za postizanje neovisnosti i navodena je u negativnom kontekstu. O tome Izetbegović kaže: "Oni su rekli da se njega (Izetbegovića) Hrvatska ne tiče i da to nije njegov rat. Zna se sasvim sigurno, s obzirom na vrijeme kada je to rečeno, da je to bila izjava u korist Hrvatske, a protiv agresije JNA" (Izetbegović, 1997.).

¹⁴ SAO Romanija, SAO Hercegovina, SAO Bosanska Krajina, SAO Birač i Semberija.

Bosanskom Brodu, a 18. studenoga 1991. godine u Grudama je proglašena Hrvatska Zajednica Herceg Bosna (HZHB).

SDS je 9. siječnja 1992. godine "autonomne oblasti" formalno proglasio Srpskom Republikom Bosnom i Hercegovinom (kasnije preimenovana u Republiku Srpsku - RS) prije nego što je Skupština BiH 25. siječnja 1992. godine uopće donijela odluku da se održi referendum o neovisnosti. Potom je uslijedilo proglašenje Hrvatske zajednice Središnje Bosne 27. siječnja 1992. godine. U srpskom slučaju, stvaranje SAO bilo je prenošenje recepta pobune iz Hrvatske na bosanskohercegovački teritorij. U dijelovima zemlje gdje je osvojio većinu glasova, a time i mandat, SDS je postojeći državno - upravni aparat podredio svojim ciljevima i te općine služile su mu kao baza za dalje ratne pripreme. Tamo gdje nije osvojio većinu, SDS je prionuo na stvaranje tzv. srpskih općina,¹⁵ što je odgovaralo njihovoj viziji *apartheida*, u kojemu bi bile stvorene posebne institucije samo za Srbe.¹⁶ Iznenadenje je bilo stvaranje hrvatskih zajednica, koje su neugodno podsjećale na SAO. Obje vrste ekskluzivno nacionalnih teritorijalno upravnih jedinica nastajale su na područjima gdje su nacionalne stranke osvojile većinu, a time i vlast, pa nije bilo stvarne potrebe za utemeljivanje dodatnog upravnog aparata uz već postojeći, koji je bio pod njihovim nadzorom. Stvaranje takvih oblasti i zajednica objašnjavalo se brigom za zaštitu naroda. S obzirom da ustavna prava Srba i Hrvata u BiH nisu bila ugrožavana, a njihovo sudjelovanje u državnoj vlasti bilo je proporcionalno, pa i veće od njihova udjela u stanovništvu,¹⁷ takva opravdanja otpadaju.

Odgovor na neustavno stvaranje novih teritorijalno političkih jedinica u Republici bio je pokušaj državnih organa da se po svaku cijenu očuva mir. Političke stranke SDS i HDZ su, uz SDA, izbornim rezultatima stekle legalitet, uz pretpostavljeni legitimitet da sudjeluju u republičkoj vlasti. Uz lojalne građane, postojale su i struje koje su intenzivno radile na razbijanju zemlje. U situaciji neproglašene vojne okupacije, otvorene pripreme za obranu bile su izrazito otežane i ometane. Uz očevidno razbijačku politiku SDS-a, uloga trećeg partnera u vlasti, HDZ-a, bila je ambivalentna. Dok je dio HDZ-a (uvjetno nazvan *bosanskim*) radio na stabilizaciji stanja u državi (izjašnjavanje na Referendumu o neovisnosti zemlje, sudjelovanje u obrambenim naporima), drugi dio (uvjetno nazvan *hercegovački*) je povlačio poteze

¹⁵ Npr., Srpska općina Bosanski Brod, Srpska općina Zvornik itd.

¹⁶ Svoje viziju *apartheida* u BiH, Radovan Karadžić, predsjednik SDS-a, iznio je na sastanku s američkim ambasadorom u SFRJ Warrenom Zimmermanom 14.5.1992. godine. Razgovor je tekao ovako: ZIMMERMAN: Kako vi zamišljate svoju republiku bosanskih Srba? Hoće li ona biti dio Srbije?

KARADŽIĆ: O tome će odlučiti bosanski Srbi. Ali naš prvi cilj je neovisnost, kako bismo mogli živjeti odvojeno od drugih.

ZIMMERMAN: A koji će vam biti glavni grad?

KARADŽIĆ: Pa, Sarajevo, naravno.

ZIMMERMAN: Ali kako grad s gotovo 50 posto Muslimana i samo 30 posto Srba može postati glavni grad samo Srba? (...)

KARADŽIĆ: Sarajevo je izgrađeno srpskim novcem. Prema tome, imamo pravo da grad podijelimo na muslimanske, srpske i hrvatske četvrti, pa niti jedna etnička skupina neće morati živjeti ili raditi s drugima.

ZIMMERMAN: A kako ga mislite podijeliti?

KARADŽIĆ: Zidovima. Naravno, ljudi će moći prelaziti iz jednog dijela grada u drugi, ukoliko imaju dozvolu i drže se prijelaza na kontrolnim točkama. (...)

ZIMMERMAN: Hoćete li reći da će Sarajevo biti kao Berlin prije nego je srušen zid?

KARADŽIĆ: Da, naša vizija Sarajeva je nalik na Berlin u doba dok je zid još postojao.

Navedeno prema: Zimmerman, 1997.:236.

¹⁷ Tako je od sedam članova Predsjedništva RBiH po dva člana birano iz reda bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda, dok je jedan član Predsjedništva RBiH biran iz reda pripadnika ostalih naroda.

koji su pridonosili destabilizaciji države (stvaranje hrvatskih zajednica, pregovaranje s ekstremnim krilom SDS-a, čiji su vrhunac sastanci Boban-Karadžić u Grazu). U takvoj situaciji, s otvorenim protivnikom i nestabilnim saveznikom, inzistiranje SDA na očuvanju mira po svaku cijenu pokazuje se kao logičan izbor. Naknadni pregled aktivnosti državnih predstavnika ukazuje da se razdoblje prije rata iskoristilo za brojne međunarodne kontakte i traženje pomoći. Mišljenja smo da se s pravom može ustvrditi kako je glavni strategijski cilj bilo dobivanje međunarodnog priznanja, nakon ispunjenja postavljenih uvjeta za priznanje od strane Evropske zajednice.¹⁸ Da BiH nije stekla međunarodno priznanje prije rata, upitno je da li bi to pravo, s obzirom na intenzitet agresije, uspjela ostvariti tijekom rata.

Rast napetosti u Republici doveo je do masovnog osobnog naoružavanja i porasta broja incidenata. Prema podacima republičkog MUP-a iz lipnja 1991. godine, 92.500 Bošnjaka prijavilo je 110.400 komada oružja, 131.900 Srba prijavilo je 157.200 komada oružja, a 43.000 Hrvata je prijavilo 51.800 komada oružja. Smatra se da je stvarni broj oružja u posjedu građana bio gotovo triput veći (Vego, 1993a.:63).

Prvi znak rata u BiH bilo je uništenje sela Ravno, u istočnoj Hercegovini, nastanjenog Hrvatima, u srpskom okruženju, u studenome 1991. godine. Selo je uništeno u ratnim operacijama JNA i crnogorskih rezervista radi osvajanja Dubrovnika.¹⁹ Na primjeru Ravnog, pokazala se nemogućnost republičkog rukovodstva da spriječi napade na BiH, kao i korištenje teritorija BiH od strane JNA kao osnovice za napad na Hrvatsku.

Od jeseni 1991. godine do početka rata, diljem Bosne i Hercegovine dolazi do brojnih incidenata. Tako patrole MUP-a presreću kamione s oružjem za koje nitko ne zna "odakle su i kamo idu", rezervisti iz Srbije i Crne Gore, mobilizirani za rat protiv Hrvatske prilikom prolaza kroz BiH, često prave ekscese i otvaraju nasumičnu vatru radi zaplašivanja stanovništva, pojavljuju se barikade i samozvani "organi reda" vrše kontrolu prometa. Sve češće su noćne pucnjave.

Sve veći broj incidenata, dolazak postrojbi JNA koje su se povukle iz Hrvatske i Slovenije, crnogorskih i srpskih rezervista, doveli su do toga da je republičko vodstvo mobiliziralo dio pričuvnog sastava republičkog MUP-a, jedinoga oružanog sastava koji je zadržan pod nadzorom republičkih vlasti. Uz mobilizaciju pričuvnog sastava MUP-a i JNA je počela provoditi mobilizaciju, iako je republičko Predsjedništvo preporučilo neodazivanje na te pozive. Na pozive JNA odazivali su se uglavnom Srbi, dok su Bošnjaci i Hrvati odlazili u pričuvni sastav MUP-a. Da bi se održao red, čak su, u dogovoru sa zapovjednikom Sarajevske vojne oblasti, generalom Kukanjcem, uspostavljene mješovite patrole MUP-a i JNA, bez većih rezultata. Iako je zapovjedništvo nad bosanskohercegovačkom TO-om spadalo u nadležnost republičkih vlasti, JNA je akcijom izmještanja oružja bosanskohercegovačke TO-a pod svoj nadzor razoružala tu formaciju. Ujedno, veliki broj kadrova bosanskohercegovačke TO-a, kao i zapovjednik general Vukosavljević bili su Srbi, što je dodatno otežavalo pristup mobilizacijskim spiskovima.

¹⁸O važnosti koju je imalo ispunjenje svih uvjeta što ih je EZ postavio BiH, svjedoči Zimmerman: "Moja razmišljanja (o priznanju BiH) bila su u skladu s mišljenjem Vijeća za nacionalnu sigurnost i State Departmenta, koji su držali da zemlja koja je položila sve testove demokracije EZ-a zaslužuje priznanje" (Zimmerman, 1997.:224).

¹⁹Napad na Ravno bio je izraz nemoći JNA u operacijama oko Dubrovnika. Naime, nakon velikih gubitaka na ovom bojištu, snage JNA su Ravno (hrvatsko selo u istočnoj Hercegovini okruženo srpskim naseljima) proglasile "ustaškim uporištem", zauzele bez ikakvog otpora i spalile ga. Svrha uništenja Ravnog bilo je postizanje pobjede za potrebe propagandnog dizanja morala vojske.

Referendum o nezavisnosti BiH proveden je 29. veljače i 1. ožujka 1992., na kojemu je 64 do 67 posto²⁰ birača glasalo za nezavisnost. Kao odgovor na Referendum, srpske paravojne postrojbe podigle su u razdoblju od 1. do 5. ožujka 1992. barikade u Sarajevu i u drugim bosanskohercegovačkim gradovima (Šamac, Derventa, Odžak), među kojima se izdvaja Bosanski Brod, oko kojega su se razbuktale oružane borbe. U Bosanskom Brodu pripadnici srpske paravojne postrojbe su nakon Referenduma (1.3.1992.) podigli barikadu koju su polako pomicali prema mostu na Savi. Nakon dva dana, 3. ožujka 1992., blokirali su most praznom cisternom. Na policijsku patrolu koja je pokušala ukloniti barikadu otvorena je paljba, a policajci su na nju uzvratili i uspjeli ukloniti barikadu, nakon čega se sukob razbuktao da bi se s manjim ili većim intenzitetom (razmjenjivanje pješačke i topničke paljbe) nastavio do službenog početka rata.

Tijekom ožujka rukovodstvo SDS-a završava pripreme za početak rata. Dovršava se formiranje "srpskih općina", kao paralelnih organa vlasti, tamo gdje SDS nije pobijedio na izborima, i vrše se pripreme za izdvajanje srpskih kadrova iz republičkog MUP-a koji su trebali činiti srpski MUP. Potkraj ožujka bilježe se mjestimična puškaranja (23. ožujka u Goraždu; 29. ožujka u Kupresu, Mostaru i Derventi), da bi se sukobi od početka travnja 1992. proširili cijelom BiH²¹:

- 1. travnja 1992. u Bijeljini počinju sukobi između Arkanove *Srpske garde* i *Patriotske lige*. Istoga dana JNA blokira prometnice prema Čitluku i povlači snage iz Mostara, stanovništvo se evakuira iz Kupresa. U Sarajevu se organizira miting milicionara protiv podjela u MUP-u;

- 3. travnja 1992. Srpske obrambene snage preuzele su kontrolu nad Banjom Lukom. Istoga dana počinje mobilizacija TO-a²² u Tuzli i Livnu. U Mostaru pred kasarnom "Mostarski bataljon" eksplodira kamion cisterna napunjena eksplozivom, što označava početak rata u tom gradu, koji je više od mjesec dana bio izložen teror pričuvnog sastava JNA iz Crne Gore;

- 4. travnja 1992. Arkanova *Srpska garda* ovladala je Bijeljinom. Na Bosanski Brod JNA i SDS vrše opći napad vatrom iz minobacača, topova i VBR-a. U Neumu općinsko predsjedništvo proglašava opću mobilizaciju. U noći s 4. na 5. travnja 1992. godine paravojne postrojbe SDS-a izvele su napad na sve policijske stanice u Sarajevu;

- 5. travnja 1992. demonstracije za mir u Sarajevu i Mostaru. Srpski MUP napada školu MUP-a na Vracama u Sarajevu. JNA napada Neum;

- 6. travnja 1992. na dan priznanja od strane Evropske unije, počinje mobilizacija TO Mostara. Nastavljaju se sukobi u Sarajevu;

- 7. travnja 1992. SAD priznaje BiH, Hrvatsku i Sloveniju, a JNA raketira Široki Brijeg kazetnim bombama. Predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović prosvjeduje kod Blagoja Adžića izjavljujući da je to napad na hrvatski narod i međunarodno priznatu i suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu. Istoga dana tzv. srpska Skupština BiH završava svoju 15. sjednicu. Njezin predsjednik Momčilo Krajišnik (koji je istovremeno bio predsjednik Skupštine RBiH) potpisao je dokument o

²⁰ Prema Malcolm (1995.:304.) i Zimmermanu (1997.:225.) 64 posto, a prema Durakoviću (1993.:210) 67 posto građana BiH s pravom glasa izašlo je na Referendum.

²¹ Podaci o događajima u BiH preuzeti su iz članaka objavljenih u *Slobodnoj Dalmaciji* između 1. i 15.4.1992.

²² Riječ je o lokalnim mobilizacijama na osnovi mobilizacijskih popisa bosanskohercegovačkog TO-a koje provode predsjedništva općina radi organizacije otpora srpskom agresoru. Mobilizaciju u Neumu također provodi Predsjedništvo općine.

proglašenju neovisne srpske republike. Paralelno, srpski predstavnici u Predsjedništvu RBiH, Biljana Plavšić i Nikola Koljević, povlače se iz Predsjedništva RBiH;

- 8. travnja 1992. Predsjedništvo RBiH donosi odluku o stvaranju TO-a RBiH kao republičke oružane sile umjesto dotadašnjeg bosanskohercegovačkog TO-a. U Grudama, na sjednici Hrvatske Zajednice Herceg Bosne (HZHB) osnovano je Hrvatsko vijeće obrane (HVO). Na sastanku je rečeno da "HZ HB ne prihvaća iskompromitiranu TO kao svoju vojnu strukturu, smatra da je odluka Predsjedništva BiH o TO BiH politički nepromišljena", te da su "sve formacije osim HVO-a na području HZ HB nelegalne ili neprijateljske";

- 9. travnja 1992. postrojbe "srpske općine Zvornik" osvojile su grad koji su najprije napale tenkovske postrojbe JNA, a za njima su ušli Arkanovci;

- 10. travnja 1992. srpske snage zauzimaju Kupres, pješačko topničke bitke kod Bosanskog Broda i Dervente. Jose Cutilheiro pregovara s Izetbegovićem i Karadžićem;

- 11. travnja 1992. napadi na Čitluk, zračne uzbune u Livnu i Širokom Brijegu, JNA ušla u Modriču, vrši topničke napade na Foču. Istog dana događa se jedna od najdramatičnijih epizoda početka rata. Grupa pod vodstvom Murata Šabanovića zauzima branu u Višegradu i prijeti dizanjem brane u zrak ako JNA ne prestane s napadima na Višegrad i ne dopusti evakuaciju stanovništva iz grada.²³ Toga dana je Predsjedništvo RBiH donijelo Ukaz o podčinjavanju svih postrojbi TO-a BiH do 15. travnja 1992. Oni koji se ne jave do tog datuma, smatrat će se ilegalnim postrojbama;

- 14. travnja 1992. zauzeto skladište TO-a Dervente i predano TO-u BiH.²⁴ U Sarajevu zatvoren aerodrom Butmir. U Hrvatskoj 40.000 izbjeglica iz BiH, uglavnom iz zapadne Hercegovine.

Kao što je vidljivo iz djelomične kronologije događaja u prvoj polovici travnja 1992., ratni sukobi u Bosni i Hercegovini počeli su i prije službenog početka rata, 6. travnja 1992. godine, kad je napadnuto Sarajevo. S obzirom da je još u studenome 1991. godine napadnuto i uništeno selo Ravno u istočnoj Hercegovini u operaciji odmazde JNA, to bi se moglo smatrati predpočetkom rata. Borbe u Bosanskoj Posavini, koje su se razbuktale u ožujku 1992. godine, također predstavljaju "rat prije rata". No, kao primjer metodologije djelovanja JNA i srpskih paravojnih postrojbi može se uzeti Bijeljina, u kojoj su borbe trajale od 1. do 4. travnja 1992. godine. Paravojna postrojba Arkanove *Srpske garde* počela je napad na grad, gdje im se suprotstavila manja skupina pripadnika *Patriotske lige*. *Arkanovci* su uspjeli slomiti otpor i počeli su s masovnim egzekucijama, koje nisu bile manifestacija "ratnog ludila", nego sistematično uklanjanje videnijih ljudi, kao i bošnjačkog stanovništva.²⁵ Operacija u Bijeljini imala je dvostruki zadatak.

Prvo: Bijeljina je komunikacijski značajna, jer je ona sjecište dvaju krakova kojima su počeli srpski napadi na BiH - sjevernobosanskog (posavskog) i istočnobosanskog (drinskog) pravca. Ovladavanje Bijeljinom, središnjim gradom Semberije, omogućilo je potpunu kontrolu toga kraja, osiguranje zaleda prema Srbiji,

²³ Razgovor Murata Šabanovića i generala Kukanjca direktno je prenosio Radio Sarajevo, pa su brojni slušatelji mogli izravno pratiti dramatičnu situaciju. Šabanović je uspio ishoditi privremeni prekid napada JNA i evakuaciju stanovništva. Šabanović je kasnije izjavio da bi on digao branu u zrak da je imao čime. Naime, njegova grupa je imala oko 1 kilogram eksploziva.

²⁴ U novinskom izvješću ne navode se pojedinosti u vezi zauzimanja skladišta.

²⁵ Paravojna postrojba Željka Ražnjatovića Arkana tijekom rata često je bila u ulozi *einsatzcommandoa*, SS postrojbi iz Drugoga svjetskog rata koje su imale zadaću obavljanja masovnih egzekucija lokalnog stanovništva u Poljskoj i Rusiji, radi provođenja Hitlerovog "konačnog rješenja".

a time i logističku potporu. Kontrolom Semberije osigurao se nadzor nad donjim tokom rijeke Save i ušćem Drine u Savu.

Drugo, brutalnost kojom je izvršen napad, njegova medijska pokrivenost, paradna dotjeranost i pokazna opremljenost Arkanovih *Tigrova*²⁶ ponajprije su imali funkciju zastrašivanja bosanskohercegovačkog stanovništva. Napad je izvršen uoči ramazanskog Bajrama, muslimanskoga vjerskog praznika, kao još jedan simbolični čin.²⁷ Bijeljina je bila generalna proba prije početka otvorenog sukoba. U zauzeću Bijeljine vidljiv je obrazac kasnijeg djelovanja JNA i srpskih paravojnih postrojbi.

Taj se obrazac u praksi manifestirao koncentracijom nadmoćnih snaga, uz potporu oklopno mehaniziranih postrojbi i topništva. Grad predviđen za zauzimanje bio bi okružen i prometne komunikacije stavljene pod kontrolu. Putem sredstava javnog informiranja lokalno stanovništvo je pozivano na nepružanje otpora, najčešće korištenjem sintagmi o "Jugoslaviji" i "bratstvu i jedinstvu". U slučaju slabijeg otpora, osvajanje grada preuzimale su na sebe pješačke postrojbe koje je karakterizirala brutalnost prema zarobljenicima i civilnom stanovništvu. Uz likvidaciju predstavnika legalnih vlasti i uglednijih gradana, počinjalo se s etničkim čišćenjem, a paravojne postrojbe su, kao nagradu, stjecale pravo na pljačku. Ako bi došlo do jačeg otpora (koji su u praksi najčešće pružale lokalne postrojbe naoružane osobnim naoružanjem), pješaštvo bi stalo i pozvalo topništvo da "omekša otpor". Uopće, srpske snage uglavnom su izbjegavale direktnu borbu i koristile su se neselektivno topništvom gdje god je to bilo moguće. Takav način upotrebe topništva srpski general Mladić je kasnije u opsadi Sarajeva definirao kao "razvlačenje pameti".

3. Ratne opcije

Namjera JNA bila je ovladati teritorijem Bosne i Hercegovine u kratkom vremenu, najvjerojatnije do kraja ljeta 1992. Stoga je poduzet opći napad na četiri glavna pravca:

1. Sarajevo. Cilj JNA bio je ovladati gradom i zauzeti republičke institucije. Srpske paravojne formacije počele su dizati barikade u gradu, s namjerom da ga presijeku napola. Istodobno, u gradu su počeli djelovati brojni snajperisti, s namjerom sijanja panike i paralize života. *Patriotska liga* je odgovorila podizanjem kontrabarikada i razbijanjem srpskih barikada, te je tako uspjela očistiti jezgro grada i uspostaviti unutarnje komunikacije. Kako je JNA djelomično izašla na ranije pripremljene položaje u okolici grada, počela su neselektivna djelovanja topničkim orudima po samome gradu. Sefer Halilović, zapovjednik Glavnog stožera AR BiH, je u kolovozu 1992. procijenio da se u srpskoj opsadi Sarajeva "na okolnim brdima nalazi 450 artiljerijskih oruđa svih mogućih kalibara, sa oko 120 tenkova, 200 oklopnih transporterata i masa

²⁶ *Arkanovci* su se pojavili u novim odorama, vjerovatno američkog podrijetla, na glavi su nosili crne vunene kape, koje su mogle poslužiti i kao maska za lice, pripadnici postrojbe imali su automatske puške, pištolje, nerijetko *zolja*, bili su uredno ošišani i obrijani, te odavali dojam visoko obučene vojne postrojbe. *Arkanovci* su bili regrutirani iz polusvijeta Beograda i dolazili su iz urbanog okruženja. Na njihovu primjeru vidljivo je da je "vjekovna etnička mržnja seljaka u BiH", ustvari uvezena izvana i da su tu mržnju u zločin pretvarali pripadnici urbane populacije.

²⁷ Na mjestu je usporedba sa selom Dir Yasin u Palestini, u kojemu su pripadnici ekstremnih židovskih paravojnih postrojbi *Irgun* i *Štern* izvršili masakr nad lokalnim palestinskim stanovništvom neposredno prije početka prvog arapsko-izraelskog rata. U moru lokalnih okršaja napad na Dir Yasin izdvajao se po brutalnosti i medijskoj pokrivenosti. Naime, snimljen je veliki broj fotografija koje su se distribuirale među arapskim pučanstvom Palestine, kao upozorenje što ih čeka ne budu li se iselili.

protuavionskih topova" (Latić, 1997a.:13). Jedinice JNA su 5. svibnja 1991. godine u prodoru pokušale zauzeti centar grada i zgradu Predsjedništva RBiH, ali su u žestokom okršaju odbačene. Istog poslijepodneva dolazi do opkoljavanja zgrade Zapovjedništva JNA i zarobljavanja predsjednika Izetbegovića na sarajevskom aerodromu. Njegova razmjena za generala Kukanjca i slobodan izlaz JNA iz Sarajeva uslijedili su sljedećega dana, nakon pregovora. Za vrijeme Izetbegovićeva zatočeništva, došlo je do pokušaja preuzimanja vlasti od strane Fikreta Abdića, tada člana Predsjedništva RBiH. Abdić je onemogućen u svom naumu, nakon čega se povlači u Cazinsku krajinu.

Linije bojišnice oko Sarajeva uspostavljaju se u travnju i svibnju, da bi se ustalile i uglavnom ostale nepromijenjene (unutrašnji prsten opsade) do kraja rata.

2. Podrinje. Cilj napada JNA bio je ovladavanje tokom rijeke Drine, presijecanje komunikacije BiH i Sandžaka i etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva iz sliva rijeke na potezu od Bijeljine do Foče. Gornji tok rijeke Drine je slabo naseljen, a u istočnoj Hercegovini živi pretežno srpsko stanovništvo, tako da južno od Foče nije bilo značajnijih ratnih ciljeva. Srpske snage zauzele su Bijeljину, Zvornik, Višegrad, Foču, Vlasenicu, Bratunac i Rogaticu, dok su se Srebrenica²⁸ i Goražde obranili i potkraj ljeta lokalna snage AR BiH uspjele su osloboditi značajan teritorij i izbiti na rijeku Drinu, a dijelom i na državnu granicu.

3. Posavina. Cilj djelovanja JNA bio je ovladavanje tokom rijeke Save i područjem Posavine, uspostavljanje sigurnog koridora koji bi zapadne dijelove BiH, koje su već nadzirali Srbi (banjolučka i dobojska regija), kao i krajine u Hrvatskoj kopnenim putem povezali sa Srbijom. U tu svrhu angažiraju se krupni oklopno-mehanizirani sastavi, i cijelo ljeto vode se intenzivne borbe. Sjeverni dio Posavine (uz Savu) pod nadzorom je HVO-a, koji intenzivno potpomaže Hrvatska vojska, uz pružanje logistike na bojišnici i sudjelujući i s krupnijim sastavima. Glavni problem obrane sjevera Bosanske Posavine bio je postojanje dviju linija zapovijedanja - političke i vojne. Dok je vojna logika nalagala odsudnu obranu i presijecanje koridora prema Krajini, čime bi se ubrzao i pad Krajine u Hrvatskoj, a snage HV-a i HVO-a bile su dovoljno opremljene i motivirane za uspješno izvršenje takvih operacija, politički argument je presudio i došlo je do povlačenja HV-a iz Bosanske Posavine, nakon čega je uslijedilo i srpsko zauzeće toga dijela BiH.

Južni dio Posavine (Gradačac, Brčko) pod nadzorom je AR BiH. Ljeto 1992. godine prošlo je u žestokim ofenzivama i protuofenzivama, no krajnji rezultat je za srpsku stranu bio povoljan. Srbi su imali tri faze ofenzivnih djelovanja. U svibnju su zauzeli Bosanski Šamac (4.5.1992.) i Brčko (7.5.1992.).²⁹ U srpnju su zauzeli Derventu (7.7.1992.),

²⁸ Prema usmenim iskazima očevidaca koje je autor susreo, srpske su snage zauzele Srebrenicu, navodno su to bili *Beli orlovi*. Mjesto nije bilo branjeno i *Beli orlovi* su u nekoliko osobnih automobila projurili mjestom pucajući, a potom su prema spiskovima za likvidaciju tražili videnije ljude. Stanovništvo koje nije izbjeglo, bilo je likvidirano ili zarobljeno i deportirano u Bratunac. Očevidac navodi da je stanovništvo do Bratunca provedeno šumskim putovima gdje su po drveću bili razapeti goli muškarci, preklani i odsječeni genitalija. Dio stanovnika uspio je izbjeći u obližnje šume, odakle su se nakon nekoliko dana vratili u grad i ovladali njime istjeravši malobrojne pripadnike srpske paravojske. Riječ je bila o samoorganiziranoj grupi *Patriotske lige* naoružanoj uglavnom lovačkim oružjem.

²⁹ U jeku intenzivnih borbi u Bosanskoj Posavini, u Grazu je 6.5.1992. održan drugi sastanak Boban - Karadžić. Okolnost da samo dan kasnije Srbi zauzimaju Brčko, izrazito je plodno tlo za sve zagovornike teze da je Bosanska Posavina ustvari prepuštena Srbima. U vezi s padom Bosanske Posavine, uvriježila su se tri tumačenja:

1. Posavinu su Srbi osvojili vojnom nadmoći, zbog životno potrebnog koridora za opskrbu krajina.
2. Posavina je političkim dogovorom zamijenjena za dubrovačko primorje.
3. Posavina je napuštena kako bi se osiguralo da sve robe koje ulaze u slobodne dijelove BiH prolaze kroz zapadnu Hercegovinu.

Modriču (10.7.1992.) i Odžak (13.7.1992.), a konačni slom obrane uslijedio je 6. listopada 1992. godine srpskim zauzećem Bosanskog Broda. U razdobljima između srpskih ofenziva slijedile su protuofenzive HV-a i HVO-a, u kojima se, navodno, uspjele doći do ispred Doboja, ali su tada zaustavljene političkim direktivama. Na svom odsječku bojišnice, AR BiH zabilježila je uspjeh obranom Gradačca, a manje je poznat podatak da su postrojbe AR BiH do 1993. godine držale bojišnicu u predgrađima Brčkoga na približno kilometar od rijeke Save. Na sjevernoj strani Posavine, pod nadzorom HVO-a se održala samo enklava kod Orašja, gdje se lokalno vodstvo usprotivilo odluci o povlačenju.

4. Hercegovina. U situaciji kad su snage JNA odsjele jug Hrvatske i držale Dubrovnik u okruženju, namjera JNA je bila odsjeći Mostar s juga, te pravcem Stolac - Čapljina - Metković ovladati istočnom obalom Neretve i, vjerovatno, deltom Neretve, te izbiti na more. Srpske snage su u ofenzivi (24-28.4.1992.) uspjele ovladati istočnim dijelom Mostara i probiti se do Čapljine. Tu su zaustavljene intervencijom Hrvatske vojske i potisnute istočno od Stoca. U borbama je oslobođena lijeva obala Neretve u Mostaru i JNA je potisnuta u Podveležje. Oslobođenje Mostara bio je svijetli trenutak borbe u Hercegovini i primjer da se samo združenim djelovanjem može postići uspjeh. Arif Pašalić, lokalni zapovjednik AR BiH, izjavio je da je u borbama sudjelovalo "340 boraca Samostalnog mostarskog bataljuna, 60 policajaca HVO-a, jedan vod HOS-a i specijalna jedinica HVO-a, uz kvalitetnu artiljerijsku podršku HVO-a" (Latić, 1997a.:15). Nakon stabilizacije vojnog stanja u zapadnoj i središnjoj Hercegovini, počinju brojni incidenti, od ubojstva generala HOS-a Blaža Kraljevića, do sukoba AR BiH i HVO-a.

U ratnim operacijama u ljeto i jesen 1992.godine, uspostavlja se bojišnica koja se do kraja 1994. godine neće bitnije mijenjati. Iako su srpski izvori tvrdili da Vojska Republike Srpske kontrolira oko 70 posto teritorija, Sefer Halilović navodi da su AR BiH i HVO od travnja do rujna 1992.godine oslobodili 58 posto državnog teritorija (Halilović, 1997.:121). Točni podaci nisu utvrđeni. Najkvalitetniji dio teritorija pod nadzorom VRS-a bila je banjolučko-dobojska regija, s brojnim stanovništvom i urbano-industrijskim središtima. Područje jugozapadne Bosne (od Drvara do Livna) slabo je naseljeno i razvijeno, a otprije je poznato kao demografska "crna rupa" BiH, bez dovoljno domicilnog stanovništva za funkcionalnu obranu. Podrinje je značajno zbog hidroenergetskog potencijala Drine i velikog rudnog bogatstva, no protjerivanjem većinskoga bošnjačkog stanovništva ostalo je bez demografskog potencijala. Istočna Bosna i istočna Hercegovina su brdsko-šumski i kraški krajevi, također rijetko naseljeni i slabo razvijeni Tek zauzećem najvećeg dijela Bosanske Posavine, Republika Srpska je stekla značajnije kvalitetne teritorijalne dobitke.

Srpske snage nisu uspjele u svome osnovnom naumu - brzom zauzimanju teritorija BiH i kvalitetnom osiguranju najvažnijih komunikacijskih pravaca prema tzv. Krajini u Hrvatskoj. Stoga su u jesen 1992. godine, nakon zauzimanja Jajca, prešle u strategijsku defenzivu koja će trajati do kraja rata.

Snage obrane BiH uspjele su obraniti ključne dijelove teritorija Republike - industrijske i urbane centre - no, nisu uspjele riješiti probleme logistike i osiguravanja komunikacija te pitanje zajedničkog zapovjedništva i usklađivanja ratnih ciljeva AR BiH i HVO-a.

AR BiH je do kolovoza 1992. godine izvršila punu mobilizaciju i imala 168.500 vojnika, bez snaga HVO-a i MUP-a BiH (Halilović, 1997.:123). Najveći problemi bili su odnosi s HVO-om. Dok je HVO, kao što je rečeno u izjavi prigodom osnivanja, zabranjivao postojanje bilo kakvih postrojbi na području koje je smatrao da pripada HZ HB, na teritoriju pod kontrolom AR BiH postrojbe HVO-a su prihvaćene kao dio

oružanih snaga BiH. Prema navodima časnika AR BiH, HVO je od početka rata zaustavljao konvoje s oružjem i logistikom. Glavni problem bilo je uspostavljanje jedinstvenog zapovjedništva koje bi objedinjavalo i koordiniralo vojna djelovanja. Taj problem bit će izražen do kraja rata, iako su sva iskustva rata govorila da su vojni uspjesi mogući tamo gdje postoji koordinirano djelovanje.

Nakon pada Bosanskog Broda, izbija prvi veliki sukob između AR BiH i HVO-a, 25. listopada 1992., kada postrojbe HVO-a ulaze u Prozor, do tada pod nadzorom AR BiH, i zauzimaju ga. Nekoliko dana kasnije, srpske snage zauzimaju Jajce, što je njihov posljednji veći teritorijalni dobitak do 1995. godine. Zauzimanjem Prozora od strane HVO-a i Jajca od strane VRS-a, otvara se problem bošnjačko-hrvatskih odnosa koji se, nakon intenzivne političke pripreme, pretvara u rat.

4. Suprotstavljene snage

Rat u BiH karakterističan je po tome što se od početka rata javljaju brojne vojne i paravojne formacije koje djeluju djelomično ili potpuno samostalno. Također, surotstavljene formacije nisu u potpunosti definirane na početku rata, već se njihovo profiliranje odvija uporedo s trajanjem rata.³⁰

Formalno, obrambene snage Bosne i Hercegovine prije proglašenje neovisnosti bili su republički MUP, TO i JNA u sklopu sustava obrane SFRJ. Bosansko hercegovački TO je na papiru predstavljao jaku vojnu formaciju.

TABLICA 1

Formacijski sastav bosanskohercegovačke TO

VRSTA POSTROJBE	BROJ POSTROJBI	SASTAV (LJUDI)	UKUPNO LJUDI
Republički stožer TO	1	1 300	1 300
Glavni stožer TO	1	500	500
Okružni stožer TO	9	450	4 050
Općinski stožer TO	109	260	28 340
Brigada TO	26	1 800	46 800
Odred TO	13	112	1 456
Odred TO	29	537	11 223
Odred TO	67	497	33 299
Divizion PZO	5	330	1 650
Pontonska satnija	8	140	1 120
Bitnica lakih minobacača	9	87	783
UKUPNO	277		130 521

Izvor: Muslimović (1995.:28)

Oduzimanjem naoružanja od strane JNA, TO je izgubio svoju snagu i nije mogao ispuniti svoju funkciju suprotstavljanja agresiji. Dio TO-a se ipak naoružao. Riječ je o postrojbama pod kontrolom SDS-a koje su oružje dobile od JNA. Tako su jedine postrojbe koje su dobile oružje namijenjene obrani suvereniteta Republike bile upravo one koje su ga rušile.

³⁰ Stoga prikaz glavnih aktera rata donosimo nakon, a ne prije prikaza razvoja ratnih djelovanja.

Uz njih, stvorene su paravojni formacije na nacionalnoj osnovi. Najpoznatije među njima su bošnjačke *Bosna i Patriotska liga*, te hrvatske Hrvatsko vijeće obrane (HVO) i Hrvatske obrambene snage (HOS). Uz njih, svoje postrojbe organizirali su i Srbi, no kod njih je identifikacija otežana. Naime, s obzirom na intenzivnu suradnju s JNA, SDS je svoje postrojbe organizirao kroz mobilizaciju rezervista JNA, iz Srbije su "uvezene" Arkanova *Srpska garda* i Šešeljev *Srpski četnički pokret*, zabilježena su djelovanja *Belih orlova*, a prilikom preuzimanja vlasti u Banjoj Luci pojavile su se *Srpske obrambene snage*. Samozvane srpske općine također su imale svoje postrojbe. U svom šarenilu srpskih paravojnih postrojbi kao konstanta izdvaja se suradnja s JNA, koji je bio njihov logistički centar.

O suradnji JNA i srpskih paravojnih formacija Kadrijević navodi:

Pošto napori JNA da i muslimanski deo rukovodstva BiH usmeri ka novoj jugoslavenskoj državi onih jugoslavenskih naroda koji to zaista hoće nisu urodili plodom, to smo se mi morali orijentisati na saradnju sa predstavnicima srpskog naroda i sa srpskim narodom u celini, nikada ne zatvarajući vrata za saradnju i sa ostalima, makar pojedincima koji su za novu Jugoslaviju. Time smo obezbedili da za vreme rata u Hrvatskoj vršimo manevre i pokrete snagama JNA preko BiH, što je za JNA bilo od vitalnog značaja. Ti manevri i pokreti su vršeni sa poteškoćama, ponegde su i ometani, ali nigde sasvim zaustavljeni. To nam je takođe, omogućilo da mobilizacija u srpskim delovima BiH bude vrlo uspešna. Na taj način smo, barem donekle, ublažili probleme u JNA, izazvane neuspehom mobilizacije u drugim delovima zemlje (Kadijević, 1993.:147).

TABLICA 2

FORMACIJA IZVOR	JNA ^b	SRPSKE SNAGE ^e	PATRIOTSKA LIGA	HVO	HOS	HVO i HOS
Halilović ^a	2 do 3 korpusa KoV i ojačani VaK ^c	80 do 120 000	60 do 70 tisuća ili 120 000	1 do 2 brigade		
Vego	80 000 ^d				4 000 do 5 000 ^f	35 000 do 37 000 ^g
Malcolm				10 000	5 000	

Izvor: Halilović (1997), Malcolm (1995), Vego (1993a, 1993c.)

^a Halilović navodi da je u BiH ili prema BiH bilo postavljeno ukupno osam korpusa KoV JNA i jedan zrakoplovni korpus (sarajevski, tuzlanski, banjalučki, bihački, te dijelovi kninskog, riječkog, zagrebačkog i titogradskog korpusa). No, popunjenost korpusa procjenjuje na 2 do 3 korpusa (vjerovatno prema formacijskoj popunjenosti JNA). Kada navodi brojnost pripadnika *Patriotske lige* prvi broj predstavlja internu procjenu sa vojnog savjetovanja u selu Mehurići kod Travnika (Halilović, 1997.:120), dok je drugi broj iznesen u "Direktivi za obranu suvereniteta" od 25. veljače 1992. (Halilović, 1997.:166).

^b Prema Haliloviću, ukupno oko 900 tenkova, oko 1100 oklopnih transportera, mnoštvo ostale ratne tehnike koje opslužuje oko 105.000 pripadnika JNA (Halilović, 1997.:121).

^c VaK: skraćenica od Vazduhoplovni korpus (terminologija JNA).

^d Vego (1993a.: 63).

^e Ovdje su obuhvaćene sve srpske paravojne postrojbe, kako odredi SDS-a, tako i *Beli Orlovi*, *Arkanovci*, *Šešeljevci* itd.

^f Ožujak 1992.godine. Vidi u Vego (1993c.:99).

^g Početak travnja 1992.godine. Vidi u Vego (1993c.:100).

Potreba Bošnjaka i Hrvata da uz postojeće legalne strukture obrane organiziraju i dodatne paravojne formacije ukazuje na nepovjerenje prema tim institucijama, vjerojatni strah od nemogućnosti očuvanja tajnovitosti priprema i zebnju od "sveprisutne" vojne kontraobavještajne službe (KOS-a). Iako je razumljiva nakana da se stvore nove, sigurne institucije, takvo što je bilo moguće u malim razmjerima i u ilegalnim uvjetima. Prva prava vojna obrambena struktura bio je ipak pričuvni sastav MUP-a kojemu su pristupali i Bošnjaci i Hrvati. Otpočinjanjem rata pričuvni sastav MUP-a potčinjen je TO-u BiH, a korišten je i mobilizacijski sustav starog TO-a, koji je profunkcionirao pod različitim nazivima.

4.1. JNA³¹

Ukupna snaga JNA sredinom 1991. godine procijenjena je na 165.600 ljudi, od toga 40.000 časnika. U pričuvni je bilo približno 500.000 ljudi. Na papiru, snaga Teritorijalne obrane SFRJ, kao druge komponente OS SFRJ, iznosila je 1,5 milijuna ljudi.

Organizacijski, JNA je bila raspoređena u tri vojne oblasti, Vojnopomorsku oblast (Split) i Zapovjedništvo RZ i PZO (Zemun).

Prva vojna oblast (zapovjedništvo u Beogradu) pokrivala je teritorij Vojvodine, zapadne Srbije i istočne BiH (istočno od rijeka Bosne i Neretve). U njezinu sastavu bili su: 1.(beogradski), 4.(sarajevski), 12.(novosadski), 17.(tuzlanski), 24.(kragujevački) i 37.(užički) korpus - ukupno 90.000 vojnika.

Treća vojna oblast (zapovjedništvo u Skoplju) pokrivala je teritorij Makedonije, Crne Gore, istočne Srbije i Kosova. U njezinu sastavu bili su 2.(titogradski), 21.(niški), 41.(bitolski), 42. (kumanovski) i 52.(prištinski) korpus - ukupno 60.000 vojnika.

Peta vojna oblast (zapovjedništvo u Zagrebu) pokrivala je teritorij Slovenije, Hrvatske (izuzimajući obalu i zaleđe) i zapadne Bosne. U njezinu sastavu bili su: 5.(banjolučki), 10. (zagrebački), 13. (riječki), 14.(ljublanski), 31. (mariborski) i 32. (varaždinski) korpus.

Vojnopomorska oblast nadzirala je najveći dio bivše savezne ratne mornarice i 20 do 22.000 vojnika bili su raspoređeni u priobalnom području. Većina postrojbi bila je pod zapovjedništvom 9.korpusa (kninskog). Po jedna motorizirana brigada pješništva bila je podređena 5.pomorskom sektoru u Puli i 9.pomorskom sektoru Boka (u Kumboru), a 12.amfibijska brigada bila je pod zapovjedništvom 8.pomorskog sektora u Šibeniku.

Nakon rata u Sloveniji (26.6. -3.7.1991.) Zapovjedništvo JNA prihvatilo je da povuče svoje postrojbe iz Slovenije u razdoblju od tri mjeseca, što je i ostvareno do kraja listopada 1991. Postrojbe 14.(ljublanskog) korpusa dodijeljene su dijelom 2.(titogradskom) korpusu, a većinom 17.(tuzlanskom) korpusu, kao i dio 31.(mariborskog) korpusa, zato što je 17.(tuzlanski) korpus pretrpio teške gubitke u istočnoj Slavoniji. Sjedišta 14. i 31. korpusa preraspoređena su u zapadnu Srbiju. Iako je Slovenija zadržala dio opreme i streljiva, JNA je evakuirala oko 120 tenkova, 100 BVP-a, 200 topova, 45 zrakoplova i 12 helikoptera.

Sporazumom o povlačenju JNA iz Hrvatske (15.11.1991.), dogovoreno je povlačenje postrojbi JNA iz četrdesetak vojarni koje je blokirao HV. Prema

³¹ Podaci o ustrojstvu i reorganizacijama JNA od 1991. do 1992. navedeni prema Vego (1993d.).

sporazumu, postrojbe JNA trebale su se povući na najmanje 20 kilometara od hrvatske granice, pod međunarodnom kontrolom. JNA je iz Hrvatske izvukla 310 tenkova, 210 oklopnih transportera, 260 topova, 210 zrakoplova i 40 helikoptera, kao i 4 podmornice, 4 fregate i 38 manjih ratnih brodova. Zauzvrat, JNA je vratila oružje hrvatskog TO-a koje je zaplijenila u proljeće 1991. godine.

Reorganizacija JNA uslijedila je 30.prosinca 1991.godine, kad je ostatak Predsjedništva SFRJ dekretom ukinuo 5.(zagrebačku) vojnu oblast i vojnopomorsku oblast (Split). Umjesto toga, uz dvije preostale vojne oblasti (1. i 3.) osnovane su 4. vojna oblast u Sarajevu (ukinuta 1987.) i 2.vojna oblast u Titogradu. Zapovjedništvo pomorskih snaga smješteno je u Kumbor (Boka Kotorska), gdje je uspostavljeno Vojnopomorsko zapovjedništvo.

Reorganizaciji JNA očigledno je bio cilj i učvršćivanje pozicija u BiH. Sudeći prema rasporedu zona odgovornosti postrojbi, JNA je BiH smatrala integralnim dijelom srpsko-crnogorske federacije. Tako je dio BiH istočno od rijeka Bosne i Neretve bio dodijeljen 1.vojnoj oblasti, dok je južni dio Republike vojno podređen 2.VO-u. Ostatak BiH bio je vojno podređen 4.VO-u.

Nakon premještanja postrojbi i ustrojavanja novih vojno -teritorijalnih cjelina, u BiH su bili sljedeći korpusi JNA.: 4.(sarajevski), 5.(banjolučki), bivši 10.(zagrebački),³² 17. (tuzlanski) i 5. zrakoplovni korpus sa sjedištem u Bihaću.

Tadašnji savezni sekretar za narodnu obranu, general Kadijević, o razlozima koncentracije velikih vojnih snaga u BiH iznosi sljedeće:

Procenjujući dalji razvoj događaja, smatrali smo da nakon napuštanja Hrvatske, u BiH treba imati jake snage JNA. To je odgovaralo svakoj realnoj mogućoj političkoj opciji razvoja događaja u BiH, kao i potrebi postojanja gotovih i jakih snaga na granici prema Srpskoj Krajini radi garancije da će i Hrvatska poštovati Vensov plan (Kadijević,1993.:147).

Snage JNA smještene u BiH nisu služile samo kao jamstvo poštovanja Vanceovog plana nego su imale i određenu namjenu:

Mostarska grupacija je uspela prikupiti i pokrenuti svega oko jedne trećine planom operacije predviđenih snaga. Zbog toga se početni zadatak morao bitno izmeniti i ograničiti na obezbeđenje mostarskog aerodroma i, osloncem na istočnu Hercegovinu, stvaranje operativne osnovice za potencijalna dejstva ka Splitu u sadejstvu sa snagama kninske grupacije i ratne mornarice. Taj ograničeni zadatak mostarska grupacija je izvršila mada je stvarala dosta problema na terenu.

Trebinjsko hercegnovska grupacija je izmenjenim planom operacija imala zadatak da oslobodi Prevlaku, blokira širi rejon Dubrovnika sa kopna i bude spremna za dejstva ka ušću Neretve. Snage predviđene za ovaj zadatak grupacija je dobila zahvaljujući uspešnoj mobilizaciji u istočnoj Hercegovini i Crnoj Gori. Zadatak je izvršila efikasno i brzo....

Doprinos hercegnovsko-trebinjske grupacije ostvarenju ukupnih ciljeva operacije bio je vrlo značajan, jer je oslobađanjem Prevlake i njenog šireg rejona obezbeđen Bokokotorski zaliv za ratnu mornaricu, blokiranjem Dubrovnika stvorena je kontrateža blokiranim garnizonima JNA u dubini Hrvatske, a izbijanje u rejon Ston - Neum predstavljao je ozbiljnu pretnju nastupanja ka Splitu u sadejstvu sa mostarskom grupacijom (Kadijević,1993.:140).

³² Preimenovan u Bihački, kasnije postao 2.krajiški korpus VRS-a.

4.2. Patriotska liga

Bošnjačko vodstvo službeno pristupa pripremama za obranu 10. lipnja 1991. godine, kad se na Kongresu SDA u Sarajevu (u Domu milicije) osniva Savjet za nacionalnu obranu koji treba da "djeluje uz SDA, sve dok za to postoje potrebe" (Muslimović, 1995.:206). Savjet je organizator *Patriotske lige* koja predstavlja začetak AR BiH. U suradnji s *Patriotskom ligom* osnivaju se jedinice *Bosna* koje se označavaju brojevima, a bile su poznate pod nazivom *Zelene beretke*. Korištenje više naziva dovelo je do toga da se pod svakim od naziva pretpostavljala posebna organizacija, pa je u predvečerje rata često bilo nejasno o kome se zapravo radi.³³ *Patriotska liga* djelovala je u izrazito konspirativnim uvjetima, tako da, npr., ni kasniji visoki časnici AR BiH, generali Alagić i Muslimović, nisu uspjeli da se, unatoč pokušajima, povežu s njima (Halilović, 1997.; Latić, 1997.). U *Patriotskoj ligi* načelno je vladalo nepovjerenje prema časnicima iz JNA koji su se pokušavali pridružiti organizaciji, iako su neki časnici, poput Sefera Halilovića i Mustafe Hajrulahovića - Talijana³⁴ postavljeni na visoke položaje.

Pokušaj izbjegavanja rata često se tumači kao neobjašnjiva naivnost i nesposobnost vrha SDA. Neki pokazatelji ipak ukazuju na drukčiji pristup stvarima. Tako general Muslimović navodi da su postojala dva strateška politička pristupa.

Prvi je značio preuzimanje političkih akcija koje bi dovele do ubrzanog zaoštavanja odnosa sa nosiocima velikosrpskog koncepta i njihovog dovodenja na nivo direktnog sukoba s JNA u BiH, pa da se ratom do kojeg bi došlo 1991. proizvede vojni poraz JNA i stvore pretpostavke za međunarodno priznanje BiH.

Drugi pristup (koji je i ostvaren) bio je da se iskoriste sve šanse za očuvanje Jugoslavije koju je trebalo demokratizirati, a paralelno s tim, u mjeri u kojoj su se gubile šanse za očuvanje SFRJ, razvijaju aktivnosti za očuvanje državno-političkog subjektiviteta Republike BiH. Istovremeno, da se u mjeri u kojoj se gube šanse za demokratizaciju JNA, u mjeri u kojoj se bude uvidalo da se JNA instrumentalizira protiv političkog subjektiviteta Republike BiH, preduzimaju mjere za vlastito vojno organiziranje, uz izbjegavanje vojnih sukoba s JNA, te da se uz sve te procese na diplomatskom planu postigne međunarodno priznanje BiH i da tako JNA postane strano tijelo na prostoru te države (Muslimović, 1995.: 58).

Na vojnom savjetovanju u Mehurićima kod Travnika (7 - 8.2.1992.) ustanovljeno je da *Patriotska liga* raspolaže sa 60 do 70.000 naoružanih članova. Sustav je pokrивao cijelu BiH, a sastojao se od Glavnog stožera PL-a na razini Republike, devet regionalnih stožera, 103 općinska stožera i velikog broja različitih postrojbi, organiziranih u formacije od voda do brigade (Halilović, 1997.:120). Formacijski sastav ukazuje da je u teritorijalnom organiziranju djelomično preuzet model organizacije TO-a.

Razgranatost PL-a na području cijele Republike, trebala je osigurati pravodoban i odlučni otpor agresiji u svim dijelovima BiH. Relativno brza osvajanja JNA, medijska slika "Bosne koja šaptom pade", izbjeglički val, masakri civilnog stanovništva i otkriće koncentracijskih logora zakrtili su činjenicu da je u gotovo

³³ Je li mnoštvo naziva stvoreno u sklopu operacije zavaravanja protivnika i maskiranja stvarnih obrambenih napora, ili je to bio slijed okolnosti, sudionici događaja nisu se izjašnjavali.

³⁴ Halilović je bio zapovjednik *Patriotske lige* i prvi zapovjednik Glavnog stožera AR BiH, a Hajrulahović prvi zapovjednik Prvog (sarajevskog) korpusa AR BiH. Obojica su bili školovani časnici JNA.

svim većim mjestima BiH koje je zauzela JNA pružen otpor napadaču. Taj otpor na mnogim mjestima nije bio dovoljno organiziran i uspješan, uz enormnu razliku u naoružanju agresora i branitelja, koja je često bila presudan čimbenik. Osnivanjem TO BiH, kasnije AR BiH, pripadnici i grupe PL-a prelaze u njezin sastav, čime PL i okončava svoje samostalno postojanje.

4.3. HOS

Hrvatske obrambene snage (HOS), oružano su krilo Hrvatske stranke prava, čiji je stožer za Hercegovinu osnovan 3. siječnja 1992. godine u Ljubuškom. U ratu u Hrvatskoj, HOS je prošao kroz tri etape djelovanja - u prvoj je djelovao potpuno autonomno, u drugoj je počeo koordinirati djelovanja s HV-om zadržavajući autonomiju, a u trećoj je uslijedila integracija u HV.

Procjenjuje se da je HOS u BiH imao do 5000 pripadnika, koji su bili dobro naoružani pješačkim naoružanjem. HOS je u BiH stekao popularnost *imageom* spremnih i sposobnih boraca i stavom da najprije treba vojno osloboditi BiH, a onda pristupiti razgovorima o njezinu političkom uređenju. Zbog toga je i veliki broj Bošnjaka pristupao HOS-u. Tome je pripomogla i karizmatička ličnost zapovjednika HOS-a, generala Blaža Kraljevića, koji je priznavao vrhovno zapovjedništvo Predsjedništva RBiH.

Između HOS-a i HVO-a vladala je napetost i nadmetanje za utjecaj među Hrvatima u zapadnoj Hercegovini. HOS je odigrao značajnu ulogu u oslobađanju Mostara, Čapljine, Neuma i Stoca i bio je vrlo utjecajan među brojnim pripadnicima HVO-a u Hercegovini. Potkraj srpnja 1992. godine, u jednom danu 700 pripadnika HVO-a prešlo je u redove HOS-a u Čapljini, a slični slučajevi desili su se u Tomislavgradu (Duvnu), Livnu i Mostaru. Vlada u Sarajevu je početkom kolovoza imenovala generala Kraljevića članom Glavnog stožera AR BiH, no nedugo zatim Blaž Kraljević i njegova pratnja ginu u zasjedi u Kruševu pokraj Mostara, u očito politički motiviranom atentatu, koji je počinjen od strane ekstremnih elemenata HVO-a. Čelnništvo HSP-a učinilo je sve da smiri situaciju, jer je postojala otvorena prijetnja sukoba između HVO-a i HOS-a. Kao posljedica toga, potpisan je Sporazum u Grudama 23. kolovoza 1992. godine između Mate Bobana i načelnika Glavnog stožera HOS-a Ante Prkačina koji je rezultirao *de facto* raspuštanjem HOS-a (Vego, 1993c.:100).

4.4. HVO

Oružane grupe, kasnije podređene HVO-u, počele su se organizirati u prvoj polovici siječnja 1992., iako je naoružavanje Hrvata, članova HDZ-a počelo još potkraj ljeta 1991. godine. Računa se da između 10 i 20.000 Hrvata iz BiH sudjelovalo u ratu u Hrvatskoj.

Početkom rata u BiH, HVO je kontrolirao većinu zapadne Hercegovine i dijelove istočne Hercegovine, gdje su Hrvati bili većina stanovništva. Obranu Mostara HVO je vodio u suradnji s TO-om BiH. HVO je organizirao i obranu općina u sjevernoj Bosni, gdje su Hrvati bili većina populacije. Obranu središnje Bosne HVO je vodio s HOS-om i PL-om.

Računa se da je na početku rata HVO (s HOS-om) imao 35 do 37.000 pripadnika, organiziranih u 40 do 45 postrojbi veličine bataljuna i 20 postrojbi veličine voda.

Teritorijalno, u zapadnoj Hercegovini bilo je oko 20.000 pripadnika HVO-a, 10 do 12.000 u sjevernoj Bosni, 3000 u središnjoj Bosni i 2000 ljudi u sjeverozapadnoj Bosni. HVO je bio organiziran na teritorijalnom principu i na početku rata nije imao izrazitijih manevarskih postrojbi (Vego, 1993c.).

Logistički, HVO se oslanjao na Hrvatsku vojsku i pomoć od dijaspore. Organizacijski, HVO je djelovao u suradnji s Hrvatskom vojskom i pod direktnim zapovjedništvom HV-a, što je vidljivo iz zapovijedi generala zbora Janka Bobetka³⁵.

Teško je procijeniti samostalnu bojnu sposobnost HVO-a na početku rata, s obzirom na stalnu suradnju s HV-om. Naime, svi veći uspjesi i neuspjesi HVO-a u prvom razdoblju rata u BiH ostvareni su u sklopu združenih sastava s HV-om i AR BiH, pa je teško izdvojiti operaciju koja bi se mogla promatrati kao samostalna operacija HVO-a radi detaljnije analize.

4.5. Vojska Republike Srpske

Okosnicu oružane sile bosanskih Srba, Vojske Republike Srpske, činile su postrojbe JNA, što potvrđuje general Kadijević:

Komande i jedinice JNA su činile kičmu vojske Republike Srpske sa kompletnim naoružanjem i opremom. Ta vojska je, uz puni oslonac na srpski narod i njegovu svestranu podršku kao što svaki savremeni rat traži, zaštitila srpski narod i stvorila vojničke pretpostavke za adekvatna politička rešenja koja će odgovarati njegovim nacionalnim interesima i ciljevima, razume se, u meri koju to sadašnje međunarodne okolnosti dozvoljavaju (Kadijević, 1993.:148).

Zametak Vojske Republike Srpske (VRS), oružane sile bosanskih Srba, nalazi se u planu reorganizacije JNA poznatom pod nazivom "Koncept formiranja Jugoslavenskih obrambenih snaga", koji je napravio Savezni sekretarijat za Narodnu odbranu u suradnji s Ministarstvom odbrane Srbije početkom 1992. godine. Uz razradu reorganizacije JNA, plan je pozivao JNA da: "...nastavi sa zaštitom srpskog stanovništva izvan Srbije transferom svojih zapovjednih struktura u postrojbe Teritorijalne odbrane i opskrbom tih snaga osobnim naoružanjem, topništvom, oklopnim postrojbama i raketnim lansirnim sustavima. Ministarstva obrane SAO-a

³⁵ Bobetko u svojoj knjizi (Bobetko, 1996.) donosi zapovijedi koje je izdavao HVO-u na memorandumima HZHB/HVO o postavljanju časnika u postrojbama HVO-a u Tomislavgradu (Bobetko, 1996.:214); o podjelama zona odgovornosti (Bobetko, 1996.:215) o referiranju zapovjednika (Bobetko, 1996.:216); izdavanju vojnih iskaznica HVO-a (Bobetko, 1996.:234). Ujedno, donosi i zapovijedi koje je izdavao HVO-u sa zaglavkom "Republika Hrvatska, Zapovjedništvo Južnog vojišta", potvrđene pečatom "Glavni stožer Herceg Bosne" o formiranju IZM-a Južnog vojišta u Grudama (Bobetko, 1996.:206); sastavu Zapovjedništva IZM-a (Bobetko, 1996.:208); o pripremi Livna i Tomislavgrada za odsudnu obranu (Bobetko, 1996.:212); zapovijed HVO-u Posušja i Tomislavgrada o zaposjedanju protudesantnih prostorija (Bobetko, 1996.:223); zapovijed HVO-u Mostara o postupanju sa zarobljenicima - potvrđeno pečatom RH, Zapovjedništvo Operativne zone Split (Bobetko, 1996.:239), te zapovijed o formiranju postrojbi u skladu s općom mobilizacijom u BiH upućenu predsjednicima općina Stolac i Neum, potvrđenu pečatom Vojne pošte 8030 Split. Iz izbora zapovijedi koji je napravio sam Bobetko vidljivo je da je on zapovijedao i postrojbama HVO-a, a nije zabilježeno da se HVO suprotstavljao ili protivio tim zapovijedima, nego je djelovao u skladu s njima. Kako u to vrijeme između BiH i Hrvatske nije postojao sporazum o zajedničkoj obrani i koordinaciji djelovanja, ostaje otvoreno pitanje nije li Bobetko, zapovijedajući postrojbama iz druge države, HVO-om, prekoračivao svoje ovlasti, ili je njegovo djelovanje bilo posljedica nekog političkog dogovora s kojim javnost nije upoznata.

u Hrvatskoj i BiH bila su potčinjena Ministarstvu odbrane Srbije s kojim su trebala koordinirati svoje obrambene planove, zajednički štititi vanjske granice i ustavni poredak. SAO su trebale organizirati svoje oružane snage i novačiti vojne obveznike, uz prethodno dopuštenje Beograda. Operativno zapovjedništvo nad svim snagama imao je Generalštab JNA" (Vego, 1993d.:250).

Na početku rata u BiH, Predsjedništvo R BiH zatražilo je od pripadnika JNA da se pridruže TO-u BiH do 24. travnja 1992. godine, jer će se, u protivnome, smatrati protivnicima republičke neovisnosti i suvereniteta. Potom je Predsjedništvo BiH 27. travnja 1992. godine naredilo JNA povlačenje iz BiH i ponovilo zahtjev da se sve snage JNA koje su ostale u BiH integiraju u TO BiH. Generalštab JNA je 4. svibnja 1992. godine objavio povlačenje vojnog osoblja i njihovih obitelji iz BiH, koji nisu stanovnici BiH u roku 15 dana, dok su pripadnici saveznih snaga, stanovnici BiH transformirani u Teritorijalnu obranu Srpske Republike Bosne i Hercegovine (kasnije VRS).

Vlada u Beogradu tvrdila je da je u BiH raspoređeno približno 60.000 pripadnika JNA, od kojih su 80 posto stanovnici BiH. Druge procjene govore da je JNA u BiH imala približno 95.000 ljudi, što je u skladu s procjenama da je oko 68 posto efektivna JNA (tada ukupno oko 140.000 ljudi) bilo raspoređeno u BiH (Vego, 1992.).

Sarajevska vlada navela je da je tek 20 posto pripadnika JNA porijeklom iz BiH, što bi značilo da su od 95.000 vojnika samo približno 19.000 bili lokalni Srbi. Do 20. svibnja 1992. približno 14.000 pripadnika JNA bilo je povučeno iz BiH, tako da je oko 80.000 pripadnika JNA prešlo u VRS.

Organizacijski, VRS je bio podijeljen u pet korpusa: 1. krajiški korpus (Banja Luka), 2. krajiški korpus (Drvar), 3. sjevernobosanski korpus, 4. istočnobosanski korpus (sarajevsko-romanijski) i 5. hercegovački korpus

Sredinom srpnja 1992., načelnik Glavnog stožera JNA general Života Panić, braneći se od optužbi da je JNA izdala bosanske Srbe, naveo je da VRS posjeduje 900 tenkova i oklopnih transportera, 852 topa i višecijevna raketna bacača (VRB) i 48 zrakoplova (bez helikoptera; Vego, 1992.).

Hrvatski su izvori procijenili da VRS posjeduje oko 350 tenkova (T54/55, T84), više od 200 oklopnih transportera, 1000 topova (76, 100, 105, 122, 130, 152, i 155 mm), 800 bestrajnih topova (82 i 105 mm), i 1200 minobacača (82 i 120 mm). VRS također koristi veliki broj VRB-ova 128 mm *plamen* i *oganj*, te mali broj VRB-ova 262 mm *orkan* (Vego, 1992.).

Uza sve prednosti u naoružanju, često je zabilježeno da su srpske postrojbe uglavnom vrlo loše uvježbane i vodene, uz veliki manjak časnika i dočasnika, slabu disciplinu i nizak moral. Kao izuzetak se navode postrojbe teškog i raketnog topništva, te Vojna policija.

4.6. Hrvatska vojska

Djelovanje Hrvatske vojske (HV) u Bosni i Hercegovini vezano je uz dva čimbenika:

Prvi je geografska povezanost BiH i Hrvatske. JNA i srpske paravojne postrojbe su u početnim ratnim djelovanjima teritorije republika tretirale kao jedinstvenu bojišnicu, ne uvažavajući državne granice Hrvatske i BiH, te su naizmjenično koristile teritorij jedne republike radi izvođenja vojnih djelovanja protiv druge tijekom cijeloga rata. Stoga je HV bio primoran, radi stvaranja povoljnije operativne pozicije i neutralizacije protivnika,

ulaziti u državni prostor BiH, što je primjetno u operacijama deblokade Dubrovnika 1992. godine i u pripremama za oslobađanje Knina 1994./1995. godine.

Drugi čimbenik je postojanje brojnog hrvatskog stanovništva u BiH koje je bilo izloženo agresiji JNA i srpskih paravojnih postrojbi, pa je Hrvatska imala legitimno pravo pomoći bosansko-hercegovačkim Hrvatima u obrani.

Vojni argument govori u prilog angažmanu HV-a u BiH, s obzirom da su na hercegovačkoj bojišnici napadi JNA i srpskih paravojnih postrojbi imali za krajnji cilj izbijanje na Jadransko more i zauzimanje dijelova hrvatskoga državnog teritorija, dok je padom bosanske Posavine, područje hrvatske Posavine bilo izloženo topničkom i snajperskom djelovanju VRS-a do kraja rata, primarno usmjerenom protiv civilnog stanovništva.

Problem u djelovanju HV-a u BiH ponajprije je političke prirode, s obzirom na ambivalentnost i nedefiniranost hrvatskih političkih ciljeva glede BiH. Hrvatski predsjednik, dr. Franjo Tuđman, je 1990. godine američkom ambasadoru Zimmermanu izjavio u vezi s hrvatskim namjerama u BiH sljedeće: "Ako Srbi u Bosni naprave pritisak, mi ćemo braniti naše interese. Ako ne, mi se slažemo da Bosna ostane samostalna republika" (Zimmerman, 1997.:95). S obzirom da su Srbi u BiH do kraja radikalizirali svoju poziciju i ušli u rat za njezino ostvarenje, može se pretpostaviti da je hrvatski ulazak u bosanski rat počeo primarno kao reakcija na srpsko djelovanje, a ne do kraja promišljena i organizirana strategija.

U prilog tome govore memoari generala zbora HV-a Janka Bobetka, zapovjednika Južnog bojišta 1992. godine. On iznosi da je osobnom procjenom došao do zaključka kako je najveća opasnost za Hrvatsku odsjecanje ili presijecanje južnog dijela bojišta. Procjenu je 10. travnja 1992. godine iznio hrvatskom ministru obrane Gojku Šušku i predsjedniku Tuđmanu, te se dragovoljno stavio na raspolaganje za izvršenje zadatka, a iste je večeri imenovan zapovjednikom bojišta. Po svom dolasku, Bobetko zatiče stanje opće panike, postrojbe koje napuštaju položaje, nesredeno i nejasno stanje glede zapovijedanja, odgovornosti i načina izvršavanja zadataka. Na to je reagirao protumjerama, uspio uvesti red i stabilizirati linije bojišta (Bobetko, 1996.:200.-217).

U početnom razdoblju rata, snage HV-a angažirane su na trima bojištima - u Bosanskoj Posavini, u zapadnoj i središnjoj Hercegovini, te s manjim snagama u središnjoj Bosni.

U ljeto 1992., Bosansku Posavinu branilo je osam brigada HVO-a i petnaest brigada HV-a koje su se izmjenjivale ili su cijelo vrijeme bile prisutne u obrani Bosanske Posavine. Četiri brigade HV-a su bile cjelovite 108., 139., 157. i 3. gardijska, a ostale su brigade bile sastavljene od jedne ili dvije bojne, ojačane topništvom i s nešto tenkova, a brojile su od 600 do 1200 ljudi. Brigade kao što je 111. riječka, 105. bjelovarska, dijelovi 2. gardijske - jedna satnija sa 150 ljudi - maksimalno su brojile do 400 ljudi (Špegelj, 1995.).

U Hercegovini su djelovali 1. i 4. gardijska brigada, 116. i 156. brigada HV-a u suradnji s kojima su djelovale snage HVO-a, pod izravnim zapovjedništvom zapovjednika Južnog bojišta, generala zbora Janka Bobetka.

U tu svrhu Bobetko zapovijedu od 16. travnja 1992. godine u Grudama oformljuje izdvojeno zapovjedno mjesto Zapovjedništva Južnog bojišta, a u njegovoj je odsutnosti odgovorni časnik pukovnik Milivoj Petković s vlastima zapovijedanja i koordiniranja bojnih djelovanja. IZM Grude vrši i koordiniranje i usmjeravanje logističkih sredstava (Bobetko, 1996.:206.).

U središnjoj Bosni prema Bobetkovoju zapovijedi,³⁶ uspostavljen je IZM *Srednja Bosna* u Gornjem Vakufu, pod zapovjedništvom brigadira Žarka Tolea, sa svim ovlastima koordiniranja i zapovijedanja na području Busovače, Viteza, Novog Travnika, Travnika, Bugojna, Gornjeg Vakufa, Prozora, Tomislavgrada (Duvna) i Posušja (Bobetko, 1996.:221). U Bugojno je upućena bojna *Frankopan* s ciljem stvaranja sigurnosti i čvrstine na pravcu Donji Vakuf - Bugojno (Bobetko, 1996.:231).

Djelovanjima u Hercegovini Zapovjedništvo Južnog bojišta osiguralo je bok za dalji razvoj snaga HV-a u debljaci Dubrovnika i spriječilo prodor JNA prema Splitu, te dalje presijecanje dalmatinskog priobalja, čime je uspješno obavilo svoju zadaću.

Djelovanja HV-a na sjeveru Bosanske Posavine ne mogu se smatrati naročito uspješnima, s obzirom da su okončana ulaskom postrojbi VRS- a u Bosanski Brod, u listopadu 1992. godine, i potpunim povlačenjem HV-a iz Bosanske Posavine. No, povlačenje nije bilo posljedica vojne nadmoći VRS-a ili poraza HV-a u borbi, nego je do nj došlo na osnovi političke odluke.

5. Je li se rat mogao spriječiti ?

S obzirom na opseg materijalnih i duhovnih razaranja koje je pretrpjela Bosna i Hercegovina i njezini stanovnici, teoretizirati o mogućnostima izbjegavanja rata 1992. iz današnje perspektive izgleda okrutno i nepotrebno. Imajući na umu navedene podatke, pitanje je da li je uopće bilo moguće izbjeći rat. I da nije bilo unutrašnjih tenzija u Bosni i Hercegovini, izazvanih pokušajem stvaranja "velike Srbije", već sam geografski smještaj BiH između Hrvatske i današnje SR Jugoslavije, koje su bile u ratu i prije početka ratnih operacija u BiH, nije ostavljao puno manevarskog prostora za izbjegavanje rata. O dilemama izbora odluke Alije Izetbegovića svjedoči Carl Bildt:

Upitao sam ga (Izetbegovića) ono što me je oduvijek mučilo: nije li se, ipak, ovaj rat mogao izbjeći. Pogledaj, rekao sam, što se dogodilo s dva milijuna prognanih, nekoliko stotina tisuća ubijenih, zemlja je razrušena. Nije li se moglo pametnom politikom, pregovorima zimi 1992., postići nešto što nije lošije od ovoga (Daytonskog sporazuma)? (...) Da, bio je svjestan da odluka o samostalnosti - kad trećina zemlje u kojoj žive Srbi, to neće prihvatiti - neizbježno vodi u rat. Ali nije imao alternative i nije vjerovao da će rat biti tako brutalan. Htio je pošto-poto izbjeći podjelu Jugoslavije. Franjo Tudman mi nikada neće oprostiti što sam se u međunarodnim krugovima protivio priznanju Hrvatske, rekao je. Ali, kad se ona osamostalila, odjednom smo i mi bili prisiljeni da se osamostalimo ili da ostanemo u nekakvoj zajedničkoj državi sa Srbijom i Crnom Gorom. I ta alternativa, smatrao je, nikad ne bi mogla funkcionirati. (Bildt, 1998.:87)

Ciljevi djelovanja JNA bili su, prema Veljku Kadijeviću, zaštita srpskog stanovništva, osiguravanje teritorija pod srpskom kontrolom u Hrvatskoj i zadržavanje BiH u Jugoslaviji. U to je ulazilo i pomaganje pobunjenika u RSK kojima se dostava oružja i logistike kopnenim putem mogla obavljati samo preko BiH. S druge strane, hrvatski ratni ciljevi bili su stjecanje potpune neovisnosti i ovladavanje

³⁶ Zapovijed od 19.5.1992.; klasa 8/92-01/91; UR.broj:6030-02/92-1.

svim dijelovima državnog teritorija. Iskustvo hrvatskoga Domovinskog rata i praksa iz prethodnih ratova pokazuju kako je, da bi se ovladalo dijelovima Krajine, nužno zauzeti polazišne točke u BiH.³⁷⁶ S obzirom na geografska ograničenja, kao i na odlučnost zaraćenih strana u Domovinskom ratu, bilo bi neminovno da se dio operacija odvija na teritoriju BiH.

Da Bosna i Hercegovina nije proglasila neovisnost, ostala bi u sastavu krunje Jugoslavije, što bi otvorilo mogućnost da se, uz vjerojatna brojna šikaniranja, stanovnici BiH iskoriste i kao vojni obveznici JNA u ratu s Hrvatskom. Imajući na umu tendencije srpske politike da stvori privid neumiješanosti u rat u Hrvatskoj i BiH, kao i nepopularnost rata u Srbiji, mogućnost da se Bosanci i Hercegovci iskoriste za provođenje srpskih ratnih ciljeva bila bi nesumnjivo dobro dočekana u srbijanskim političkim krugovima. Druga opcija bila bi da Bosanci i Hercegovci krenu putem samoizolacije i isključenja iz svih oblika javnog života, prema modelu primijenjenom kod albanskog stanovništva na Kosovu. Neovisnost BiH kao neminovnost, nakon izlaska Slovenije i Hrvatske iz SFRJ, definirao je i član Predsjedništva RBiH Ejup Ganić u razgovoru s Zimmermannom nekoliko dana nakon odluke EZ-a od 17. prosinca 1991. godine da prizna Sloveniju i Hrvatsku, a BiH ponudi priznanje.

Naravno da ćemo izabrati neovisnost. Sad kad su Hrvatska i Slovenija otišle, Bosna više ne može opstati u "Jugoslaviji" koju kontrolira Srbija. Imali smo dovoljno vremena vidjeti kako se Milošević obračunava s manjinama u Srbiji - Madžarima, Muslimanima, Albancima. Bili bismo ludi kad bismo se prepustili ovakvoj vrsti ugnjetavanja (Zimmerman, 1997.:209).

Rat u BiH omogućio je Hrvatskoj vrijeme potrebno za ustroj i opremu HV-a, a iscrpljenost SR Jugoslavije ratom u BiH bila je dodatni olakšavajući čimbenik za uspješno izvođenje operacija *Bljesak* i *Oluja*, te oslobodenje najvećeg dijela državnog teritorija.

Pitanje na koje će tek trebati naći odgovor nije je li BiH mogla izbjeći rat i je li ga dočekala nespremna, nego je li bilo moguće obavljene pripreme izvršiti bolje i kvalitetnije? Dugoročno, najveća strategijska greška Hrvatske bila je neodlučnost prema Bosni i Hercegovini kao državi, koja je kasnije i hrvatskim djelovanjima 1993./1994. godine u BiH, pogoršala i međunarodni položaj Hrvatske, prouzročila dodatna razaranja i u Hrvatskoj produljenjem okupacije dijela teritorije te brojnim ljudskim i materijalnim žrtvama. Da su Hrvatska i BiH, kao dvije države žrtve agresije, uspjele ranije stvoriti istinski obrambeni savez i koordinaciju djelovanja, koja se pokazala vrlo uspješnom 1994./1995., vjerojatno bi rezultati agresije bili ranije umanjeni.

LITERATURA

- Ajanović, Irfan (1992.) "Sada se želi podvaliti Hrvatima". Intervju u *Nedeljnoj Dalmaciji*, 23.1. Bildt, Carl (1998.) "Dr. Franjo Tuđman veliki je pobjednik u drami podjele Jugoslavije, a Slobodan Milošević žalosni gubitnik". *Globus*, 16.1.:82-87
- Bobetko, Janko (1996.) *Sve moje bitke*. Zagreb: vlastita naklada
- Cigar, Norman (1997.) "Okončanje rata i hrvatski rat za nezavisnost: Odluka o času zaustavljanja". *Erasmus*, 5, 20; 37-54

³⁷⁶ Prilikom priprema za oslobađanje Knina, združene hrvatske snage ovladale su Bosanskim Grahovom i Glamočem. Ujedno, radi osiguravanja Dubrovnika i stvaranja pretpostavki za manevar, HV je ušao u bosansko-hercegovački teritorij na pravcu prema Trebinju, što je bilo uvjetovano i uskoćom hrvatskog državnog teritorija na tom prostoru, koji je mjestimično širok tek nekoliko kilometara, i nedostatkom snažne ratne mornarice.

- Duraković, Nijaz (1993.) *Prokletstvo Muslimana*. Sarajevo: "Oslobodenje"
- Halilović, Sefer (1997.) *Lukava strategija*. Sarajevo: Maršal d.o.o.
- Izetbegović, Alija (1997.) "Teze o islamskom fundamentalizmu u Bosni nemaju temelja". *Ljiljan*, 31.12.
- Klemenčić, Mladen (1992.) "Može li se dijeliti Herceg Bosnu?". *Nedeljna Dalmacija*, 30.1.
- Kadijević, Veljko (1993.) *Moje videnje raspada: Vojska bez države*. Beograd: Politika
- Latić, Nedžad i Isaković, Zehrudin (ur): (1997a.) *Armija Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: NIPP *Ljiljan* (1997b.) *Ratna sjećanja generala Alagića - Rat u srednjoj Bosni*. Zenica : Bemust
- Malcolm, Noel (1995.) *Povijest Bosne*. Zagreb - Sarajevo: Erasmus Gilda - Novi Liber - Dani
- Malešević, Krstan (1991.): "Marginalije o Be Ha izborima '90". *Revija za sociologiju* XXII(3-4):315.-326.
- Muslimović, Fikret (1995.): *Obrana Republike.*, Sarajevo: NIPP *Ljiljan*
- Selimbegović, Vildana (1996.): "Zelene beretke", *Dani*, Sarajevo, br.41, s.40 -41
- Špegelj, Martin (1995.) Intervju u tjedniku *Nacional*, br. 3 od 8.12.1995.
- Vego, Milan:
- (1992.) "Federal Army Deployments in Bosnia and Herzegovina". *Jane's Intelligence Review*, 4, 10; 445
 - (1993a.) "The Army of Bosnia and Herzegovina". *Jane's Intelligence Review*, 63-67
 - (1993b.) "The Croatian Army". *Jane's Intelligence Review*, 5,5; 203-210
 - (1993c.) "The Croatian Forces in Bosnia and Herzegovina". *Jane's Intelligence Review*, 5, 3; 99-103
 - (1993d.) "The Yugoslav Ground Forces". *Jane's Intelligence Review*, 5, 6; 247-253
- Zimmerman, Warren (1997.): *Izvori jedne katastrofe*. Zagreb: Globus International d.o.o.
- Žunec, Ozren (1997.): "Rat u Hrvatskoj 1991.-1995." *Strata Studija 304*. Zagreb, neobjavljeno.

PREPARATIONS FOR THE WAR AND THE BEGINNING OF THE WAR IN BOSNIA-HERZEGOVINA IN 1992

Tarik Kulenović

Summary

The study considers events which took place in Bosnia-Herzegovina between the summer of 1991 and the end of October, 1992, the period of preparations for the war and the first stage of the war in B-H. The author's intention was to present the military aspect of events in B-H, including the view on political factors which influenced the development of conflict, establish the key elements and positions of the sides in conflict at the beginning of the war, and the level of preparedness of the sides in conflict for the war. The study also considers the events which precede the beginning of military conflict, the course of military operations at the beginning of the war, and sides in conflict - the way they were formed and entered the war, and the structure of armed formations.

Key words: Bosnia-Herzegovina, war, military operations, the Army of Republic of Bosnia-Herzegovina, Yugoslav People's Army, the Croatian Council of Defence, the Army of Republic of Srpska.